

Epifanie: tegenhanger van het Kerstfeest

Verschenen in *Credo* 34,1 (januari 2007), 6-7

Riemer Roukema

Het christelijk geloof is verankerd in de geschiedenis. Daarom wordt in het evangelie van Lucas precies vermeld wanneer Johannes de Doper geroepen werd om een doop van bekering tot vergeving van zonden te prediken: in welk jaar van keizer Tiberius, en ten tijde van Pontius Pilatus en enkele met name genoemde vorsten en hogepriesters (Lucas 3:1-3). Om diezelfde reden wordt ook in de toch zeer beknopte apostolische geloofsbelijdenis uitgesproken dat Jezus heeft geleden en is gekruisigd ten tijde van Pontius Pilatus (vgl. 1 Timoteüs 6:13). Dat betekent: toen en daar heeft er iets heel wezenlijks plaatsgevonden; toen heeft God van zich laten horen en is Hij in Jezus Christus verschenen. Het christelijk geloof is niet een interessant samenstel van tijdloze ideeën, maar is verworteld in de concrete geschiedenis van het volk Israël en van de wereld.

Dat dit besef in de kerk van de eerste eeuwen leefde, blijkt ook uit de gestage ontwikkeling van de liturgische feesten van het kerkelijk jaar. Uiteraard was Pasen het centrale feest van de kerk, gewijd aan Jezus' kruisiging en opstanding. Enige tijd nadat de kerk in de vierde eeuw dankzij keizer Constantijn officieel de vrijheid had gekregen om zich in het Romeinse rijk te ontplooien, werd in Rome het Kerstfeest ingesteld als feest van Jezus' geboorte. Het is mogelijk dat dit feest daar al eerder gevierd werd, maar zeker is dit niet. In ieder geval komt de toen vastgestelde datum, 25 december, niet in oudere bronnen voor. Waarschijnlijk houdt die datum verband met het Romeinse feest van de zonnewende dat was gewijd aan de nieuwe komst van het licht van de zon. Het lag voor de kerk van Rome kennelijk voor de hand op die dag voortaan de geboorte van Christus, de "zon der gerechtigheid" (Maleachi 4:2) te vieren.

Het heeft tientallen jaren geduurd – soms zelfs tot ver in de vijfde eeuw – voordat ook de kerk in het oostelijke, Griekstalige deel van het Romeinse rijk dit feest en deze datum heeft overgenomen. In het oosten was er namelijk al een andere datum waarop Jezus' geboorte werd gevierd, te weten 6 januari. Die dag was echter niet alleen gewijd aan Jezus' geboorte, maar ook aan de komst van de wijzen uit het oosten én aan Jezus' doop. In de loop van de vierde en de vijfde eeuw heeft er een uitwisseling van deze feestdata van het oosten en van het westen plaatsgevonden: 25 december gold voortaan als feest van Jezus' geboorte, en 6 januari als feest van "Driekoningen" (de komst van de wijzen) én van Jezus' doop in de Jordaan. Voor de oosters-orthodoxe kerken is het feest van Jezus' doop op 6 januari tot vandaag toe belangrijker dan het Kerstfeest op 25 december. Zoals we al opmerkten, heeft dit feest op 6 januari ook oudere papieren. Het is *Epifanie* genoemd; in het Grieks betekent dit "verschijning". Deze aanduiding is ontleend aan Titus 3:4-5, waar we lezen: "Maar toen de goedertierenheid en mensenliefde van onze Heiland en God verscheen (*epēfanē*) heeft Hij, niet om werken der gerechtigheid, die wij zouden gedaan hebben, doch naar zijn ontferming ons gered door het bad der wedergeboorte en der vernieuwing door de Heilige Geest..." Omdat het voor de oosters-orthodoxe kerken volkomen duidelijk was dat Jezus Christus als Zoon van God zelf ook God is, hebben zij dit feest zelfs *Theofanie* genoemd, "Godsverschijning". Na het Paasfeest is dit feest voor de oosters-orthodoxe kerken het belangrijkste van het kerkelijk jaar. (Met "oosters-orthodoxe kerken" bedoel ik de kerken in Griekenland, Bulgarije, Roemenië, Rusland, Oekraïne, Georgië en diverse andere landen, wier theologie en liturgie zijn gebaseerd op de grote concilies van de vierde tot de negende eeuw; zelf noemen zij zich niet "oosters-orthodox" maar eenvoudigweg "orthodox".)

In het feest van de Epifanie wordt gevierd dat God in de wereld aan het licht is gekomen. Toen Jezus door Johannes in de Jordaan werd gedoopt, daalde de Geest op hem neer en werd hij aan de mensheid voorgesteld als Gods geliefde Zoon, in wie God een welbehagen had (Matteüs 3:16-17). Daarin zien de oosters-orthodoxe kerken al een openbaring van Gods drieëenheid. Maar ook hebben die kerken speciale aandacht voor het feit dat Jezus in het water van de Jordaan werd gedoopt. Zij zien daarin een verwijzing naar de Geest van God die volgens Genesis 1:2 over de wateren zweeft, waarna God de hemel en de aarde begint te scheppen. Zo begint God met de doop van zijn Zoon aan de herschepping van de wereld, en heiligt hij het water door zijn Zoon daarin te laten afdalen. De diepere zin die hierin wordt gezien, is dat met Jezus' doop de gehele wereld opnieuw wordt geheilgd. In de oosters-orthodoxe liturgie van Epifanie wordt daarom de wijding van het water uitbundig en met veel symboliek gevierd.

Het grootste wonder van de Epifanie is voor de oosters-orthodoxe christenen dat God als mens is verschenen. God gold immers als onbereikbaar, als zo ver boven ons mensen verheven dat wij hem nooit echt konden kennen en niet in gemeenschap met hem konden leven. Maar God heeft zich in zijn Zoon geopenbaard en heeft zo tevens met zijn schepping een nieuw begin gemaakt. God is mens geworden; zo is in zijn Zoon de gemeenschap tussen God en mensen weer hersteld. In dit opzicht zijn de oosters-orthodoxe kerken een andere weg gegaan dan de kerk van het westen. Meer dan in de oosters-orthodoxe kerken kwam in de westerse kerk grote nadruk erop te liggen dat in de eucharistie Jezus' offer voor de zonde van de wereld opnieuw present werd gesteld. Men meende dat door het opnieuw, onbloedig opgedragen offer zij die daaraan deelnamen weer met God werden verzoend. De kerkhervormers van de zestiende eeuw hebben zich tegen deze opvatting van de eucharistie gekeerd. Zij hebben benadrukt dat Christus aan het kruis voor eens en voor altijd als offer voor de zonde van de wereld is gestorven. De grote theoloog Anselmus van Canterbury had in 1094-1098 een beroemd boek geschreven, getiteld *Waarom werd God mens?* Daarin had hij een uitleg van Jezus' menswording gegeven met het oog op diens dood ter verzoening van de zonden. Later is die uitleg in de zondagen 5 en 6 van de Heidelbergse Catechismus overgenomen. Die houdt in dat alleen Gods eigen Zoon genoegdoening kon geven aan de eis van Gods gerechtigheid en Gods toorn tegen de zonde kon dragen. In de oosters-orthodoxe kerken is deze specifieke visie op de verlossing echter onbekend. In de oosters-orthodoxe visie is de verlossing al geopenbaard in Gods menswording en verschijning, zoals die in het feest van de Epifanie wordt gevierd. Want als God mens wordt, wordt de mensheid door God opgezocht en aangeraakt, en daarmee vernieuwd. Dat Jezus' doop plaatsvond in het water van de Jordaan, wordt bovendien beschouwd als het begin van de herschepping en de verlossing van de wereld. Vanzelfsprekend is voor de oosters-orthodoxe kerken Pasen het belangrijkste feest. Dan wordt gevierd dat Jezus door zijn dood en opstanding de dood en de duivel heeft overwonnen en dat hij allen die in het dodenrijk wachtten op zijn komst heeft verlost. Maar die verlossing ligt voor oosters-orthodoxe christenen reeds besloten in het wonder van God die in zijn Zoon op aarde verschijnt.

Voor orthodox-gereformeerde christenen is het meestal een vervreemdende ervaring, in aanraking te komen met die andere orthodoxie die haar wortels heeft in de Griekse kerk van de eerste eeuwen van de jaartelling. In hun theologie en liturgie hebben de oosters-orthodoxe kerken een andere ontwikkeling doorgemaakt dan de westerse kerk. Daarom wijken zij in hun taal en liturgie sterk van de reformatorische kerken af. De Reformatie was immers een reactie op de ontwikkelingen in de westerse, rooms-katholieke kerk. De kerkhervormers hebben de daar gegroeide misstanden willen corrigeren door terug te grijpen op de Schrift. In andere

landen heeft de kerk echter een andere ontwikkeling doorgemaakt en heeft zij een andere gestalte aangenomen. In onze tijd zijn tal van westerse christenen door de oosterse orthodoxie gefascineerd, onder meer om haar rijke liturgie en de soms hemels aandoende zang (vooral in de Russische kerk). Volmaakt zijn de oosters-orthodoxe kerken niet; maar er is wel oprecht geloof te vinden. Daarom is het een goede zaak om aandacht te schenken aan de gestalte die Christus' kerk sinds de eerste eeuwen in die andere landen heeft aangenomen.

Dr. R. Roukema is hoogleraar Nieuwe Testament aan de Protestantse Theologische Universiteit, vestiging Kampen.